

Çağdaş Din Felsefesi Üzerine Mülâhazalar: Eleştirel ve Hermenötik Bir Analiz

Considerations on Contemporary Philosophy of Religion: A Critical and Hermeneutic Analysis

ABDULHAN ÜNLÜSOY

İnönü University

Received: 15.04.2022 | Accepted: 31.12.2022

Abstract: This study tries to contextualize the contemporary philosophy of religion through a metaphilosophical assessment of contemporary trends in philosophy. While doing this the following questions are basically taken into consideration. Should philosophy be appraised as just a rational attitude in terms of its essence? or is philosophy a way of perceiving presence, a way of giving meaning to it, having an existential aspect? Throughout this study while looking for answers to these questions, and determining our manner of philosophizing, we will start out from the similarities, differences originalities between the two great philosophical traditions of today's philosophy, the continental european philosophy and the analytical philosophy. The similarities, differences and originalities between these two philosophical traditions will be attempted as manners of subjects, methods and approaches. While doing this various definitions of philosophizing and different meanings attributed to philosophy will be taken into consideration. The main features of philosophical effort will be determined by revealing the difference between these two great traditions. On the basis of acquired results contemporary styles of philosophy of religion will be evaluated in terms of these traditions. Eventually, based on deficiencies or inadequacies in the contemporary philosophy of religion, settings and recommendations will be arranged by considering the acquired results about how the contemporary philosophy should be.

Keywords: Philosophy, philosophy of religion, continental philosophy, analytic philosophy, metaphilosophy.

Giriş

Din felsefesi, aslında, genel felsefenin bir alt disiplini olarak alınır. Çağdaş din felsefesinden bahsetmeyi, genel felsefedeki çağdaş eğilimlere değinmeksizin yapamayız. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden çağdaş din felsefesinin ele alınması, metafilozofik yaklaşımları gündeme getirir. Metafilozofi kavramı, felsefenin neliği ile ilgilenen bir gayret olarak felsefenin tanımı, ona yüklenen anlamlar, filozof kimdir? gibi sorularla ilgilenir. Dolayısıyla çağdaş din felsefesi üzerine konuşabilmemiz için din felsefesi açısından metafilozofik yaklaşımların anlamına değinilmesi zorunludur. Bu yapılmadan çağdaş din felsefesi üzerine konuşma yapmanın anlamı yoktur. Yani ilk önce metafilozofik açıdan çağdaş felsefenin durumu, felsefeye bu dönemde hâkim olan eğilimler ve bu eğilimlerin felsefeye yüklediği anlamlardan başlamak, bu çalışmanın konusu açısından oldukça yerinde olacaktır.

Din Felsefesine Metafilozofik Bir Yaklaşımın Anlamı

Düşünce tarihinde farklı dönemlerde farklı düşünürler tarafından felsefeye, farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu durumun felsefenin fonksiyonu, neliği, ona yüklenen anlamlarla birlikte bu düşünürlerce felsefenin algılanma biçimi ile de doğrudan ilgisi vardır. Kimi zaman felsefe, kendisine yüklenen fonksiyonu icra edip etmemesi bakımından da değerlendirilmiş, bu fonksiyonun işlerliğini ve geçerliliğini kaybetmesi, felsefi düşüncenin fonksiyonunu icra eden ufuğun kaybedilmesi(Güngör, 2019, s. 418) olarak değerlendirilmiştir. Felsefe, kimi zaman hakikatin tek temsil yolu olarak algılanmış, hakikatten uzaklaşan her dönem, felsefeden de bir uzaklaşma olarak anlaşılmıştır. Hakikate yönelik her üst belirlenimci söylemin aşınması, felsefenin aşınması olarak anlaşılmıştır. Yani felsefenin tanımı konusu, gündeme getirilmesi gereken son derece önemli bir konudur. Düşünce tarihinde farklı dönemlerde farklı düşünürlerce dillendirilen felsefenin sonu nosyonlarını da felsefenin tanımı ile ilgili bir konu olarak bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Felsefenin neliği konusundaki bu tanımlar çok önemlidir. Çünkü felsefenin sonu nosyonlarını da belirleyen yine bizim bu felsefe tanımlarımızdır. Meseleyi daha açık hale getirmek adına bu duruma bir örnek olarak Heidegger düşüncesindeki *Gestell* kavramından hareketle ele almak mümkündür. Çünkü Heidegger, bir çerçeveleme şekli olarak belirlediği *gestell* kavramından yola çıkarak felsefi düşüncenin de bir çerçeveleme

biçimi olduğu görüşündedir. Ona göre gestell, dünyayı görme ya da onu algılama biçimimizi şekillendiren şeydir. Gestellin ana hatları ve bu ana hatların belirlediği imkân ve olanaklar vardır. Yani gestellin, yaşama bir hâkimiyeti vardır. Sınırlayıcı ve yönlendirici bir hâkimiyet olarak gestell, neyin içeride neyin de dışarıda olduğunun ölçüsünü belirleyen harici bir unsura denk gelir.(Güngör, 2019, s. 421) Meselenin bizi ilgilendiren yönü ise felsefenin ya da felsefi düşüncenin düşünme eyleminin tek biçimi olarak alınmasının negatif etkilerini, günümüz dünyasının oldukça yoğun bir şekilde yaşıyor oluşudur.

Günümüzde felsefe, akademik çevrelerde olduğu haliyle, oldukça renksiz ve monoton bir hal almıştır. Hatta onun kederli ve melankolik bir tutumun sahibi olduğu bile söylenebilir. Bunun sebebi, felsefi gayretin her şeyin rasyonel kılınmasına yönelik sonu gelmeyen beyhude bir girişim olarak görülmesidir. Felsefi gayret, özü itibarıyla salt rasyonel bir tutum olarak asla alınamaz. Felsefi gayret, varlığa karşı bir algılayış biçimi olarak yaşam ve oluşla sıkı bir ilişki içinde alınmalıdır. Felsefi tutumun salt rasyonellik durumlarıyla eşitlenmesi, felsefe açısından sadece zararlıdır. Çünkü rasyonalitenin yıkılması, bu tür felsefi anlayışın yıkımı anlamına gelir. Dolayısıyla felsefe algısı, felsefi tutuma yüklenen anlam, bu açıdan oldukça önemlidir. Bu durum felsefi algımız açısından felsefeyi nasıl tanımladığımızın kaçınılmazlığına bizi götürür. Felsefe ve filozof tanımlarının felsefi tutum etrafında şekillenen bir durum olduğu görülür.(Trakakis, 2008, s. 1) Mesela Nietzsche, filozofu, “geviş getirme”nin ötesinde kendinden önceki dönemi araştıran ve sorgulamalarıyla onu aşan birisi olarak tanımlar. Ona göre felsefe, bir yaşam biçimidir. Özgür, yüksek yaylalarda gönlünce yaşamının adıdır.(Nietzsche, 2006, s. 8)

Konuyla ilgisi bağlamında felsefe ve filozof tanımlarındaki, meseleye farklı bir örnek olmaklıkları açısından Deleuze ve Guattari’nin görüşlerine de değinmemiz gerekir. Bu iki düşünür, günümüzden yola çıkarak, düşüncenin koşullarını, günümüz açısından önemi bağlamında değerlendirmeye çalışmışlardır. Onlara göre düşünmenin koşulları üzerine yapılan bir düşünüm; kavram, kavramsal kişilikler ve kavramlar arası ilişkilerin düşünmenin koşulları açısından son derece önemli olduğunu bize gösterir. Ve yine bu iki düşünür, kendi felsefe ve filozof tanımlarını, buradan hareketle bu yapılan değerlendirmeler açısından yapmayı denerler. Felsefeyi bir kavram

üretme olarak tanımlarlar. Ancak buradaki kavramsal olana vurgu, Antik Yunan'dan farklı olarak onun dışındaki başka yerlerden gelen yepyeni bir tarzda anlaşılan a priori'ler olarak canlı ilişkileri bünyesinde taşıyan bir kavramsalıktır. Bu anlamıyla kavramsal olandan asla kaçılmaz. Felsefenin evrimi ya da sızramalarında bu kavramsal yönün önemli yeri vardır. Özünde kavram, bir güç taşır. Kavram üretme gücüne sahip ya da kavram üretme yeterliliğine sahip kişiye filozof denir. (Deleuze & Guattari, 2020, s. 14)

Deleuze ve Guattari'ye göre Yunan felsefesi, aslında, hikmet sahibi bilgeliliğin ölümünü onaylayan, onun yerine filozofları, bilgeliliğin ve hikmetin dostlarını; yani hikmeti/bilgeliliği arayanları fakat kesinlikle ona sahip olmayanları getiren bir süreç olarak okunabilir. Dolayısıyla bu tespitler, filozof ile bilgi arasındaki farka dikkat çekmemizi gerekli kılar. Filozof ile bilgi arasındaki en önemli fark, yaşlı Doğu bilgelerinde olduğu gibi semboller, figürler aracılığıyla düşünmenin yerine kavramsal düşünmenin getirilmesidir. Filozof, kavramla düşündür. Dolayısıyla felsefe ve filozoflarla birlikte bilgi artık dışsal, bir model ve örneklik vasfını taşıyan ampirik bir koşul olarak algılanan değil “düşünceye içsel bir mevcudiyeti, bizzatı düşünmenin imkânının bir koşulunu, yaşayan bir kategoriyi, transandantal bir yaşamışlığı” (Deleuze & Guattari, 2020, ss. 12-13) ikame etmenin adıdır. Yunanlılar, bu haliyle, filozof ve felsefenin farkını kavramsal düşünceye referansla belirlemeye çalışmışlardır.

Metafilozofik tartışmalar kapsamında değerlendirilmesi mümkün olan yukarıda bahsi geçen hususlar, son dönemlerde de tartışma konusu olmuştur. Metafilozofik tartışmaların en fazla eleştiri alan yönü, bu gayretlerin felsefi anlamda alınabilecek belirli bir felsefi alan, ilke ve özgül felsefi söylemlerin hesaba katılmaksızın çok genel bir tarzda yürütülen gayretler olduğu yönündedir. Dolayısıyla konu, birbirinden farklı felsefi gelenekler hesaba katılarak, en azından felsefi iki büyük gelenek olan Analitik felsefe ve Kıta Avrupa'sı felsefe geleneği hesaba katılarak ele alınmalıdır. Buradan hareketle biz de bu çalışmanın ilerleyen satırlarında çağdaş din felsefesini ele alırken, felsefedeki iki büyük gelenek olarak Analitik felsefe ile Kıta Avrupa'sı felsefe geleneği arasındaki ilişki durumundan karşılaştırmalı olarak hareket etmeye çalışacağız. Ama öncelikle yapılması gereken bu iki büyük felsefi gelenek açısından metafilozofik gayretlerin ne anlama geldiğini belirlemeye çalışmaktır.

Metafilozofik gayretler hem Analitik hem de Kıta Avrupa'sı geleneği açısından, bu iki geleneğin en hararetli zamanlarında hiç gündeme gelmeyen konulardır. Deleuze ve Guattari'ye katılacak olursak felsefenin neliğinin soyutlanması, yaşamın sonlarına denk gelen yaşlılık dönemine ait bir sorgulama olabilir ancak. Felsefenin doğasına yönelik sorgulayıcı bir tavır, ateşli felsefi tartışmaların yaşandığı zaman dilimlerinde olmaz. Fakat özellikle çağdaş felsefe söz konusu olduğunda tablo, şu şekildedir: Hem Analitik hem de Kıta Avrupa'sı zaviyesinden her iki geleneğe mensup filozoflar arasında da gündelik felsefi metinlerin tartışılmasında hararetli tartışmalar yaşanmaktadır. Her iki geleneğin mensuplarını bu hararetli tartışmalar içinde biraz durup dikkatlerini yaptıkları şeyin doğasına yani felsefenin doğasına yönelttikleri, felsefenin doğasını, yöntemini, amaçlarını belirlemeye yönelik dikkatleri yönetmede artan bir ilgilerinin olduğu görülür. (Trakakis, 2008, ss. 32-33) Dolayısıyla her iki gelenek açısından metafilozofik tartışmaların, özellikle son dönemlerde, canlı bir şekilde gündeme getirildiği görülür.

Metafilozofik açıdan Analitik felsefi gelenekle Kıta Avrupa'sı felsefe geleneği arasında net ve kesin bir sınır çizilebilir mi? Bu iki gelenekten her biri, kendi içinde bütünlüklü bir birlik oluşturacak şekilde temsil edilebilir mi? Bu sorulara olumlu cevap vermenin imkânı yoktur. Üslup, metodoloji, doktrin, sorulan sorular ve bu sorulara verilen cevaplar vb. açılardan bu iki gelenek arasında var olan açık ve net farklılıklar gözlemlenir. Bu iki gelenek arasında bu farklılıklardan yola çıkılarak bu farklılıkların üstesinden gelinip karşılıklı köprüler kurulabilir mi? Bu, ancak bu iki gelenekten her birinin temelini oluşturan felsefi karakteristiklerden en azından birçoğunun esaslı ve genel olarak diğeri tarafından paylaşıyor olmasa bile tartışılıp tanımlanabileceği varsayımından hareketle olur. (Trakakis, 2008, ss. 33-34)

Metafilozofik açıdan iki büyük gelenek olan Analitik felsefe geleneği ile Kıta Avrupası geleneğinin değerlendirilmesi, aslında bu çalışmanın hedeflediği bir amaç değildir. Bu çalışmanın amacı çağdaş din felsefesinin bahsi geçen durumlar açısından değerlendirilmesidir. Genel felsefenin bir alt disiplini olarak alınması gereken din felsefesindeki metafilozofik durumla ilgili acaba neler söylenebilir? Bu alandaki metafilozofik gayretler, bir disiplin olarak din felsefesinin kendi üzerine bir düşünümünü gerektirdiği gibi aynı zamanda din felsefesinin alanı ve alanın temel kavramları (Tanrı,

dini fenomen v.b. gibi) üzerindeki bir düşünümü de gerekli kılar. Yani din felsefesinin Tanrı ve dini fenomenin neliği gibi temel, önemli konularına değinmeksizin din felsefesi üzerine metafilozofik bir tartışma anlamsızlaşır. Aynı zamanda metafilozofik gayretlerin din felsefesinin alanında dini fenomenle ilgili olduğu kadar din felsefesi disiplininin metodolojisi ve din felsefesi yapan filozofların felsefe yaparkenki genel tavırlarıyla da doğrudan ilgisi vardır. Dolayısıyla din felsefesi disiplini açısından Tanrı, dini fenomen, din felsefesinin genel metodolojisi gibi konulara da metafilozofik açıdan kısaca değinmekte fayda vardır.

Öncelikle şu hususun altı çizilmelidir: Belirli bir dinin baştan doğru ve hatta zorunlu kabul edilerek dini fenomen hakkında felsefe yapmak, mümkün değildir. Din felsefesi açısından sorgulayan öznelere din felsefesi yapan filozoflar, ideolojik anlamda tarafsız olmalıdırlar. Ve hatta varsa, kendi dinleri dışındaki diğer dinlerin dini akıl yürütmeleri konusunda da nesnel bilgi üretme imkânına sahip olmalıdırlar. Günümüzde yaygın olduğu haliyle yapılan din felsefelerinde, bu durumun aksi bir tutum hâkim bir anlayış olarak sergilenmektedir. Mesela Batı dünyasında yaygın olduğu üzere yapılan din felsefeleri, çoğunlukla Hristiyan teizmi merkezli gerçekleşmektedir.¹ Günümüz din felsefesi alanında da benzer bir tutum olarak din felsefesi bir disiplin olarak teizmin rasyonelliğini göstermenin bir aracı olarak algılanmaktadır. Ama sonuç olarak sergilenen bu her iki tutum da din felsefesi açısından sakıncalıdır. Bu da hemen akla şöyle bir soruyu getirir: Eğer din felsefesi bu şekilde belirlenirse ne olur? Böyle bir şey olamaz. Çünkü din felsefesi, belirli bir teizmin kabulleri merkezli gerçekleşmemelidir. Din felsefesi, aslında, belirli bir teizmin felsefesi ise adlandırma o şekilde olmalı, yapılan din felsefesi bu şekilde nitelenmeli; din ve dinin tanımı, dini akıl yürütme hakkındaki iddialar, sınırlı verilerden hareketle genelleştirilmemelidir. Bu söylenenler, teist bir felsefenin ya da teizmin felsefesinin yanlış olduğu anlamına gelmez. Fakat burada yapılan şey, din felsefesinden başka bir şey olmaktadır. (Knepper, 2013, s. 36)

Yukarıda ifade edilenlerden hareketle rahatlıkla şu sonucun çıkarılması mümkündür: Din felsefesi disiplininin ayırıcı ve temel özelliği, herhangi bir belirli dini geleneği ve bu geleneğin kabullerini kendine hareket

¹ Batı kültürünü yönlendirici ana düşüncelerden birisi olarak Hristiyanlık ve ona bağlı hususlar için bkz. (Giddens, 2018, s. 52)

noktası olarak almamaktır. Dini fenomenin, bütün dini gelenekleri ele alacak biçimde kapsayıcı bir tarzda ele alınması, din felsefesini teolojiden ayıran en önemli özelliğidir.

Meseleye din felsefesi alanının konuları açısından yaklaşıldığında da durum aynıdır. Din felsefesi konularının günümüzde oldukça isteksiz ele alınmaya çalışıldığı doğrudur. Mesela çağdaş din felsefesinin bir konusu hatta en önemli konusu olarak ele alabileceğimiz Tanrı konusundaki günümüzdeki manzara ise şu şekildedir: Günümüz din felsefesinde Tanrı'nın varlığına dair kanıt arayışları, Analitik felsefede bile isteksizce yapılmaktadır. Doğal teoloji bile bu hususta diğer eksiklikleri ile beraber (Griffin, 1989, ss. 33-34) diyalektik anlamda etkisiz bir yaklaşım olarak görülmektedir. Doğal teolojinin bunun dışındaki diğer eksiklikleri ise şunlardır: Dini inanç ve bağlılığı üretip sürdürmemek, tanıt ve argümanların değerlendirilmesinde önemli bir rolü olan rasyonel olmayan faktörleri gözden kaçırmak, günümüzde artık kanıt temelli bir dini inanç modelini kabul etmenin zorluğu, teistik delillerin geliştirildiği orijinal tarihsel bağlama duyarsızlık. Doğal teoloji konusundaki bu eksikliklere ilaveten Tanrı'nın varlığına yönelik tanıtılar hakkında da günümüzdeki bir takım eksikliklerden bahsedilebilir. Teistik deliller konusundaki günümüz tutumunu şu şekilde özetleyebiliriz: Deliller konusundaki katı temelci tavır günümüzde gevşetilmekte (Williams, 2005, s. 155), yıkıcı ve evrensel anlamda ikna edici bir argümanın nadiren imkânı savunulmaktadır. (Gschwandtner, 2013, s. 211) Doğal teolojinin günümüzde popülerliğini yitirmesinin sebeplerinden biri de teist olmayan bazı filozoflarca Tanrı'nın varlığı aleyhine argümanların geliştiriliyor oluşudur. (Trakakis, 2008, s. 49)

Günümüz din felsefesinin dini bir fenomen olarak Tanrı konusunda yapması gereken şey, öldüğü ilan edilen Tanrı'nın yeni bir imgesini çağırarak ve bu imgenin şekillenmesinde şairler, sanatçılar ve filozoflardan yardım almaktır. Dini olgunun kurumsal din tarafından ezilen ve dönüştürülen ruhunu yenilemek ve bunun için taze bir maneviyat sunmaktır. Bu işin merkezinde yeni bir Tanrı imgesi vardır. (Tüzer, 2016, s. 81) Bu Tanrı imgesi insandan uzak, bağımsız, başına buyruk, müdahaleci ve doğaüstü olmayan, samimi, yoğun ve içten bir Tanrı imgesi olmalıdır. Burada aşkınlığın yeni bir tasarımı vardır. Aşkılık, kelimenin tam anlamıyla bu dünyanın üstünde, bu dünyayı aşan başka bir dünya olarak değil de normal insani algımızı aşan,

gerçekliğin daha derin bir boyutu olarak tahayyül edilir. Ateizm, şüphe ve nihilizm, bu alanda etkin kullanılan kategoriler olması hasebiyle laiklik, bu alanda bir gereklilik olarak iş görür. Gelenekselci biçimleri eritip yeni bir Tanrı tasavvurunun yükselmesi için bu gereklidir. Burada Tanrı tasavvuru, felsefi bir ispat meselesi olmadığı gibi, irrasyonel bir dünyada işlerliği olan ya da coşkusal keyfi bir konu da değildir. Burada Tanrı tasavvuru, mistik bir inanç ya da gerekçeli bir güven meselesi olarak algılanan yeni bir dil içinde ele alınır.(Trakakis, 2008, ss. 116-117)

Tanrı konusunun yukarıda ifadesini bulan hususlar çerçevesinde ele alınması, O'nu mistik bir algının konusu yapmak demektir. Tanrı konusunun mistik bir algı konusu olarak ele alınması, O'nun otantikliğinin muhafazası için son derece önemlidir. Tanrı konusunun mistik bir algı konusu olarak ele alınmasının din felsefesi açısından avantajlarından bahsedilebilir. Bu avantajları sağlayan ise mistik bir algının sahip olması gereken bazı niteliklerdir. Tanrı konusunun otantikliği içinde ele alınmasına olanak sağlayan mistik bir algının niteliklerini şu şekilde belirlemek mümkündür: Mistik algı, her şeyden önce, rasyonel olmaktan ziyade eksperimentaldir. Bu algı türü, Tanrı konusunda, Tanrı'nın düşünümünden ziyade O'nun temsili ile ilgilidir. Bu alanda Tanrı'yı tanıma, O'nunla karşılaşma esastır. Mistik algıda, doğada gizemli bir mevcudiyetin bir deneyiminden ziyade doğrudan bir zat olan Tanrı'nın farkındalığı vardır. Ve bu tür bir tecrübe, duysal olanı aşan bir farkındalıkla olur. Böyle bir farkındalık olarak belirlenmiş mistik bir algının diğer her şeyi önceleyecek derecede merkezi olma özelliği vardır. Bu açıdan mistik deneyimler, ilk başta deneyim temelli oluşturulurlar ve aksi bir neden olmadıkça rasyonel olarak kabul edilmeleri bir gerekliliktir.(Knepper, 2013, s. 46)

Dini bir fenomen olarak alınan Tanrı konusunun otantikliği içinde ele alınmasında, O'nu mistik bir algının konusu yapmanın, mistik algının bu özellikleri göz önüne bulundurulduğunda ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Günümüz din felsefesi, Tanrı konusu başta olmak üzere dini fenomenin, bütün unsurlarıyla, rasyonel ve bilgiye dayalı süreçlerin bir nesnesi olarak değil de mistik algıya yakın bir şekilde konumlanabilecek bir tecrübe konusu olarak görülerek otantikliğinin muhafazasını, hayati önemi haiz bir konu olarak görmelidir.

Çağdaş Din Felsefesinin İki Büyük Geleneği: Analitik Din Felsefesi-Kıta Avrupa'sı Din Felsefesinin Karşılaştırılması

Genel tabloya baktığımızda Analitik felsefenin Anglo-Amerikan dünyada ve bu dünyanın dışındaki diğer yerlerde giderek etkisini daha baskın olarak hissettirmesine rağmen bu geleneğin derin bir kriz içinde olduğu görülmektedir. Analitik felsefe geleneği, günümüzde, kendi uygulayıcıları tarafından nispeten büyük ölçüde hissedilmeyen bir çıkmaza girmiş durumdadır. Analitik felsefe geleneği, yaşama dair çok önemli şeylere yönelik sorulara yanıt arayanlara karşı, sunabileceği çok az şey sahiptir. Analitik felsefe, günümüzde yoğun bir şekilde kurumsallaşmıştır ve dogmatik olarak dar bir bilimsel rasyonalite içine saplanıp kalmıştır. Hayatın anlamına yönelik son derece önemli sorular olan kimiz? nereden geldik? nereye gidiyoruz? gibi çağımız insanının da yoğun bir şekilde sorduğu varoluşsal sorulara cevap vermede yetersizdir. Bütün bunların yanı sıra Analitik felsefe, kendisini, bilgi arayışında dünyayı salt bilimsel veya nesnel bir anlayışa teslim ederken bilgelik ve hikmet arayışını toptan reddetmiş, teorik bilgiyi pratik konularla bütünleştiren bir düşünme biçimini terk etmiştir. Bu haliyle Analitik felsefe, varoluşsal sorulara cevap vermede yetersizdir. (Trakakis, 2008, s. 113)

Geneli itibarıyla Analitik felsefenin felsefe başlığı altında tartıştığı şey, bilimsel nitelikli felsefedir. Bilimsel nitelikli bu felsefe, ahlaki konuları ve estetik değerlere ilişkin hususları dışlamaz. Ama bununla birlikte bilimsel felsefe, ilhama dayalı boş avuntuların karşısında yer alır. Bu tür felsefe, ruhi açıdan bir rahatlamadan değil de entelektüel merakın tatmininin peşindedir. İlham konularını, şiir ve vaaz gibi edebi alanlara bırakır. (Glock, 2008, s. 37) Böyle bir gayret **sopia** peşinde koşar. Bilgelik ise tali bir konudur. Yani Analitik gelenek, felsefe yapma tarzı olarak hakikati amaçlar. Ahlaki ve ruhsal gelişmeyi değil de doğruyu keşfetme peşindedir. Analitik felsefedeki bu anlayış aslında çok önemlidir. Bilgi ile bilgiyi sevmek (sofia ile philosophia) bilgi ile bilgelik, hakikat ile anlam, teori ile uygulama, nedensel açıklama ile varoluşsal anlayış arasındaki ayrım. Bu ayrımların arasını anlamlandıran şey deneyimdir. (Trakakis, 2008, s. 114) Deneyim denilen olgunun ise insani yaşam alanından ayrı olarak düşünülüp ele alınmaya çalışılması mümkün değildir.

Analitik felsefe geleneğinin sahibi olduğu yaşamdan kopuk bilimsel

yönün, son zamanlarda ağır bir eleştiriye konu olduğunu görmekteyiz. Bu eleştiriler özellikle felsefenin büyük ölçüde yolunu kaybettiği, vizyonu olan yaratıcı spekülasyonu, tutkulu katılımı yitirdiği, felsefenin ulaşılmaz jargonların meşruiyetine başvurduğu, muhalif bir kanıtlama ile çürütme tarzlarını benimsediği, bu haliyle yaşamın kalıcı sorunlarını her zaman dışlayıcı dar bir odak sunduğu zamanlarda dillendirilir. Dolayısıyla günümüzde felsefenin yaşama dokunması, deneyime yaklaşması, bu haliyle felsefi zenginliği katı, donuk, yaşamdan uzak kanıtlama ile birlikte gerçekleştirme çabalarından uzak durması gerekir.(John D., 2006, s. 63) Bu bağlamda çağdaş Analitik din felsefesinin mutlak gerçeklik ya da hakikat merkezli işleyen bir gayret olduğunu söyleyebiliriz. Analitik felsefe geleneği merkezli yapılan din felsefelerinde, yukarıda bahse konu olan durumların etkisi görülür. Sürekli genişleyen, dallanıp budaklanan Analitik felsefe geleneğinde birçok ve çeşitli yaklaşım türlerinden bahsedebiliriz. Çağdaş Analitik din felsefesi mutlak gerçeklik/hakikat ile ilgilenir. Çağdaş analitik din felsefesi Tanrı ve din hakkında final sözü söyleme ya da bu alanlardaki sorulara nihai cevaplar verme arzu ve isteğindedir. Çağdaş Analitik din felsefesi bu alanlarda objektif bir bilginin imkânını kabul eder ve şeylerin gerçekte nasıl olduklarını izah edebilme peşinde koşar. Bu haliyle Analitik din felsefesi, son derece teknik ve profesyoneldir. Bilimsel ve mantıksaldır, aşırı objektif ve bağımsızdır. Fakat burada yolunda gitmeyen şey, bilimsel araştırma alanı ile manevi alanın karıştırılmasıdır. Bu haliyle Analitik din felsefesi, dini alandaki yaşanmış varoluşsal boyutu görmezden gelerek dini, soyuta indirgemektedir. Dini fenomeni, dünya ile uzlaşmamakla suçlamaktadır. Rasyonellik ve hakikatin bilimsel normlarına bağlılık konusunda, dini pratikte ifşa edilen manevi ruhsal gizemin özünü, çarpıtmaktadır. Bu haliyle Analitik din felsefesi, bilimsel rasyonalite ve hakikat normlarını dini alana uygulama isteğindedir. Yalnız burada şunun altı çizilmelidir: Din felsefesi, biçimsel mantık ve ampirik bilimin araçlarını kullanmalıdır. Çünkü bunlar, insani araştırmanın önemli araçlarıdır. Ve yine din felsefesi, gerektiğinde profesyonel ve teknik olmalıdır. Çünkü nesnellik ve kesinlik derecelerinin ölçütü, bunlara bağlıdır. Ve yine Din felsefesi eleştirel ve düzeltici olmalıdır. Çünkü çarpık önyargıları yönetmenin ya da en aza indirmenin yolu budur.(Knep- per, 2013, ss. 5-6) Bütün bunların bize gösterdiği şeyse şudur: Günümüz din felsefesi, yaşama bağlı kalarak dini olguya olumsal olarak yönelirken dini

fenomenin otantikliğine uygun düzeltici bir rasyonel eleştirel tavrın da sahibi olmalıdır.

Felsefe ile din arasındaki ilişki bakımından Analitik felsefesinin Kant'a, Kıta Avrupa'sı felsefesinin ise Hegel'ci tutuma yakın olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Kant'a göre felsefe, rasyonel ve eleştirel bir fonksiyona sahiptir. Din ise bazı yönleri itibarıyla bu rasyonel ve eleştirel yöne direnir. Din felsefesi, Kantçı anlamda, felsefe ile açıklama dışı kalan konuların (din, Tanrı vb. gibi konuların) rasyonel ve eleştirel bir merkezle felsefi açıdan ele alınmasını ister. Bahsi geçen bu hususlarda Kant ve Hegel açısından tutum olarak bir takım değişiklikler söz konusudur. Hegel, felsefi metodoloji ile ulaşmak istediği şeyin, imgeler biçimindeki bir içeriğe sahip olması gerektiğini söyler. Bu içeriğin ise daha sonra kavramsal olarak, kavramsal bir biçimde dile getirilebileceğini savunur. Dolayısıyla Hegel dine, din felsefesine daha olumsal yaklaşır. Hegel'e göre din felsefesi, mutlak dinin, tamamlanmadan bir önceki aşamasıdır. Özne olarak dinin imgelerdeki içsel biçimini tanıdığı ve sonra onların kavramsal içeriğini geliştirdiği noktadır. Hegel için dinin önemi vardır. Ancak o yalnızca sondan bir önceki anlamdır ve felsefe, tinin her şeyde olması gereken kavramsal içeriğini sağlamak zorundadır. Hegel açısından din felsefesi, dini formlarda ortaya çıkan kavramsal gerçeği geliştiren manevi bir süreçtir. (Crockett, 2018, s. 79)

Hegelci yaklaşımın din felsefesindeki bu pozitifliğinin aksine Analitik felsefi gelenek dini alandaki felsefi bir uzlaşma ulaşmanın çok ötesinde bir gayrettir. Çünkü bu duruma engel, Analitik felsefe geleneğinin bilimsel rasyonellik ile birlikte hakikatin normlarına bağlılığının bir neticesi olarak dini pratiğe konu olan gizemli aşkın gerçeklikle ilgili uzlaşımın varmadaki başarısızlığıdır. (Trakakis, 2008, s. 2)

Analitik felsefe, Kıta Avrupa'sı felsefesine nispeten zihin felsefesi, dil felsefesi, Analitik Din Felsefesi gibi her biri kendi içinde uzmanlaşan alt alanlara bölünmüş daha teknik ve uzmanlaşmış bir alan olarak görülebilir. Hatta bu alt alanlar da kendi alanlarına ait problemleri, standart bir dizi problem alanı olarak belirleyip buna ait uygun metodolojilerle nihai çözümü arayan daha başka alt alanlara da ayrılmışlardır. Kıta Avrupa'sı felsefesinin ise böyle bir şeyle karakterize edilme imkânı yoktur. Kıta Avrupa'sı felsefesi daha bütünlük ve sentetiktir. Problemler, genellikle daha geniş ve genellikle disiplinler arası bir çerçevede daha sistematik bir şekilde ele

alınır. Kıta Avrupa'sı filozofları, hiçbir konuda kendilerini, söz söyleme hususunda sınırlandırmazlar. Bu geleneğin ayrıldığı alt alanlardan bahsedilemeyeceği gibi Kıta Avrupa'sı din felsefesinden de bahsedilemez. Bunun yerine din felsefesi adına bahsedeceğimiz tek şey, Kıta Avrupa'sı filozoflarının din ve teoloji hakkında söyledikleri ve ortaya koymaya çalıştıkları şahsi düşünceleridir.(Trakakis, 2008, s. 34)

Analitik filozoflar, dini alanı ele alırken kendi felsefe yapma üsluplarından hareket ederler. Bu üslup, bir şekilde bilimsel bir disiplinin takip ettiği üsluba yakın bir üsluptur. Analitik felsefe, herhangi bir konuda hipotezler ve teoriler öneren, bu ikisini eldeki veriler ışığında test eden, tartışma ve benzeri alanlarda kontrolü amaçlayan bilimsel araştırma tarzını benimsemeyi seçmiştir. Bu hususta analitik filozoflar bilimi taklit ederler. Oysa felsefi söylem açısından meseleye yaklaşıldığında felsefede model olan ise bilimler değil sanatlar ve beşeri alandır. Edebiyat gibi. Bu durumun, din felsefesini Analitik felsefe açısından olumsuz tarzda etkileyen bir yönü vardır. Analitik felsefe, analiz kavramına yüklenen birbirinden farklı anlamların eşlik ettiği, bunların birbirleriyle rekabet edip farklı yönlerle çekildiği son derece geniş aynı zamanda hala dallanıp budaklanarak genişlemeye devam eden bir harekettir. Analitik felsefe indirgeyici-bağlayıcı(reductive-connective), gözden geçirici-tanımlayıcı(revisionary-descriptive), dilbilimsel-psikolojik(linguistic-psychological), formel-ampirik öğelerin bir çoğunun yaratıcı bir gerilimle bir arada bulunduğu bir akım olarak karşımıza çıkar. Felsefi anlamdaki gücünü, sahibi olduğu bu yaratıcı gerilimlerden alır.(Trakakis, 2008, ss. 46-47)

Meseleye bu açıdan bakıldığında üslup açısından aslında felsefenin bir yaşam biçimi halini alması gerekir. Bu hususta bir metafor kullanılacak olursa eğer felsefe **çöle** ait olmalıdır. Bu metafordaki çöl, çağdaş kültüre egemen olan her şeyin (fayda, hırs, çıkar vb. gibi) basitçe geri teptiği bir durumu imler. Çölde gürültü ve patırtıların, bitmeyen gevezeliklerin yerini sessizlik alır. Çölde hâkim olan şey, eylemsizlik ve sabrın yerini alan eylem ve anlık değişimlerdir. İnsani şehvetin yerini bilinmezliğin ve alçak gönüllülüğün aldığı yerdir çöl. Bu metafordaki durumun işlerlik kazandığı yerlerden biri olarak Antik Yunan alınabilir. Antik çağda filozof, filozofça bir yaşamın sahibi olarak görünüyordu. Günümüzde felsefenin hâkim olması

gereken akademilerde bile durum bunun aksinedir. Günümüz felsefe akademileri felsefe profesörlerinin oldukça bol olduğu ama filozofların ise neredeyse hiç olmadığı yerlerdir.(Trakakis, 2008, s. 120) Bu durumun bariz sebeplerinden birisi felsefenin yaşamla olan bağının koparılarak ele alınmaya çalışılması olmuştur.

Yukarıda ifadesini bulan durumlara hassasiyeti olan bir din felsefesi yapma tarzı iddiasında olan Kıta Avrupa'sı geleneğine yakın din felsefesi yapma tarzının ana referans kaynakları, Lacancı yaklaşımlara olan benzerliğiyle Derrida'dır. Derrida'nın felsefesi, birçok filozof tarafından umutsuz bir dilsel idealizm olmasa da indirgenemez bir öznelcilikle ilişkilendirilir. Derrida'nın çalışmaları, Kant sonrası korelasyonculuk olarak bilinen her şeyin zorunlu olarak düşünen öznenin yönelimleri ile ilişkilendirilen düşünüşün tuzağına düşmüştür. Korelasyonculuk modern felsefede, nesnenin insan sezgi ve anlayışı kategorileri etrafında döndüğünü iddia eden Kant'ın Kopernik devrimi ile başlar. Bu düşüncelerin elbette günümüz din felsefesine olan yansımaları olmuştur. Günümüz din felsefesindeki genel manzara, yaşamın varoluşsal baskıcı gerçekliklerinden kopuk, tamamen kavramsal tartışmalara gömük, varoluşsal olmayan alanlara ait gerçeklikten uzaklaşılması şeklinde olmuştur. Dahası sözü edilen bu kavramsal tartışmalara gömük ve varoluşsal olmayan alanlara ait yargısal formülasyonlara kapılmak, meselenin başka bir yönüdür.(Crockett, 2018, ss. 74-75)

Kıta Avrupası din felsefesi geleneği Analitik din felsefesi geleneğinin dini inancı kendi otantikliğinden çıkararak onu hipotezler, rasyonel çıkarımlar ya da olasılık yargılarından hareket eden perspektifler merkezli yorumlamasını kabul etmemiştir. Onlara göre böyle bir tutum, dini inancı, bilim pratiği üzerine modellemek, bir tür bilimciliktir ve reddedilmelidir. Dini inançlar, bilimsel teorilerin aksine, bir tür bağlılık ve tutku gerektirir.(Plant, 2013, ss. 284-285)

Derrida'nın bu hususta izini takip eden Caputo “dini olmayan bir din” savunuculuğunu yapar. Bu din, inançların kurumsallaşmasının hiyerarşik ve otoriter yapılarının olmadığı, din olma iddiası taşımayan tek gerçek dindir. Caputo, bu yaklaşımıyla dini, akademinin dışında tutma eğiliminde olan seküler grubun da tepkisini çekmiştir. Bu görüşleriyle Caputo, Derrida'cı bir tavır takınır.(Trakakis, 2008, s. 57)

Hem Derrida'nın hem de Caputo'nun bu görüşlerini Nietzsche felsefesiyle ilişkilendirme imkânı vardır. Nietzsche felsefesi ve özellikle onun nihilizmi, ölçülü bir şekilde yeniden okunduğunda görülecektir ki bu anlayışın görecelilik ve irrasyonellikle ve bu iki kategoriyle ilgili olan keyfilikle bir ilgisi yoktur. Daha çok böyle bir nihilizm olguların ve insani yapıların olumsuzluğu ve onların revize edilebilirliğiyle ve bunlara ilişkin artan bir ilgiyle alakalıdır. Bu tutum, aklın tamamen atılması değil onun yeniden tanımlanmasıdır. Aydınlanma ve onun saf akıl anlayışına karşı çekişle felsefe yapma tarzı olan Nietzscheci bir karşı duruştur.(Trakakis, 2008, s. 59)

Günümüz Din Felsefesinin Nasıl Olması Gerektiği İle İlgili Tespitler

Kıta Avrupa'sı din felsefesi, genel anlamı ile hem din hem de eleştirel akıl konusunda kendi tanım ve belirlemeleri zaviyesinden dini fenomene yaklaşır ve bu yaklaşımın genel temayülünün bariz bir özcülük, a prioristik ve etnosentrik bir tema olduğu görülür.(Knepper, 2013, s. 51) Kıta Avrupa'sı din felsefesi gayretlerinde görülen şey, dinin özünün kurtarılması veya dinin tekrardan ortaya konulup yaratılmasıdır. Meseleye bu açıdan bakıldığında Kıta Avrupa'sı din felsefesinin tamamen özcü bir yaklaşımda olduğu söylenir. Geleneksel din felsefesinde sorulan soru, din nedir? Dini fenomen nasıl mümkündür? iken Kıta Avrupa'sı din felsefesinde sorulan soru şu hali almıştır: İncanın, yaşamımızı anlamlı kılan kavramsal koşulları nelerdir? Böyle bir gayret, dini fenomenin kavramsal temasını onaması bakımından dinin pratik deneyimden soyutlanabilen ve belirli dini geleneklerin özel içeriğinden bağımsız olarak incelenebilen dini bir öz peşindedir. Buradaki amaç dinin özünü kavrama ideali peşinde olan bir din felsefesi tesisi ülküsüdür. Böyle bir gayret, özünde tüm özel dini geleneklerden soyutlanan dinin kavramsal mantığı, tüm inanç geleneklerinin doğasının ve imkân koşullarının altında yatan evrensel yapıları elde etme yani genel olarak dinin imkânını keşfetmek anlamına gelir. Bu açıdan Kıta Avrupa'sı din felsefesi özcüdür; çünkü bütün dinlerin "tarih dışı bir öz" taşıdığı iddiasından hareket eder. A prioristiktir. Çünkü dinin bu bahsi geçen özü için dünya dinlerinin tarihsel fenomenlerinden ziyade Kıta Avrupa'sı filozoflarının kavramsal analizlerine bakar. Etnosentriktir. Çünkü yalnızca modern ve Batılı gibi görüneni öz olarak alır.(Knepper, 2013, ss. 52-53)

Kıta Avrupa'sı din felsefesinin sahip olduğu bu özcu yaklaşımın yanında onun hermenötik anlayışa yakınlığı da vurgulanmalıdır. Hermenötik yaklaşımların dini fenomeni ele almada bir takım avantajlarının olduğu görülür. Bu avantajların ilki şudur: Hermenötik anlayışta metin, mümkün olduğunca çok derinlik ve çeşitlilik içinde anlaşılmaya çalışılır. Bu yaklaşımın ikinci avantajı ise yorumcunun, metne getirilen yorumların önyargılarının en azından bir kısmının farkındalığıdır. Dahası bu yaklaşım, yorumlanacak metnin kendisi ile ilgili yanlış ve zararlı olan ön yargılara meydan okunmasına izin verir.(Knepper, 2013, s. 59) Bu sonuncusu, bu yaklaşımın eleştirel bir yöne sahip olmasını gündeme getirir.

Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında din felsefesi, dini akıl yürütme örneklerini ve biçimlerini eleştirel olarak değerlendirme potansiyeline sahip olmalıdır. Kıta Avrupası din felsefesi, dini fenomenlerin doğalcı bir açıklaması için en azından potansiyel olarak bir temel sağlayan temel bir insani fenomen olarak dine, uzun bir süredir devam eden bir vurguya sahiptir. Bununla birlikte Kıta Avrupası din felsefesi, bir tür epistemik perspektivistçiliğe olan ölümsüz bir bağlılığın da sahibidir. Sahip olduğu bu yönüyle Kıta Avrupası din felsefesi, en azından bilgi konusunda, iddialarının koşullu doğasının potansiyel olarak farkında olur.(Knepper, 2013, s. 67) Genel itibarıyla bilginin doğasının olumsal ve koşullu olduğu kabul edilmelidir. Din felsefesinin en çok ihtiyaç duyduğu şey ise hakikat ya da gerçeklik konusunda objektif bir uzlaşmaya varmak değildir. Bunun yerine ortak standartlarımız olarak kullanabileceğimiz şeylerle daha çok meşgul olmaktır.

Din felsefenin çağdaş dünyadaki görünümü, genel olarak ya tarih dışı gerçekleşen incelikli bir teizm ya da tıpkı Kıta Avrupa'sı din felsefesinin eleştirel gayretinde olduğu gibi genelleştirilmiş karmaşıklıkları ve karşılaştırmalı çeşitlilikleri içinde dünyanın tarihsel dinleri üzerine gerektiği gibi yoğunlaşamamasıdır. Özü itibarıyla din felsefesi, felsefi teoloji ile akrabadır.(Özcan, 2017, s. 56) Ona benzer. Din felsefesi de tıpkı teolojide olduğu gibi dünyadaki birçok farklı tarihsel dinde, dinsel olarak tarafsız bir mantık incelemesi olarak görülmelidir. Din felsefesi, teolojiden farklı olarak, belirli bir dinin savunusu olmaktan çok felsefi ve mantıki incelemelerin ağırlıklı olması gereken bir alan olarak görülür. Bu açıdan din felsefesi, daha çok bir dinin veya bir dinin uygunluğunun ya da yararlılığının/kullanışlılığının dini olarak motive edilmiş apolojietiği olarak değerlendirilmelidir.(Knepper,

2013, s. 9) Geneli itibariyle bakıldığında çağdaş din felsefesinin dini alandaki felsefi hastalıklara yanlış teşhisler koyarak çözüm yolları arama gayretinde olduğu görülür. Bu yanlış teşhislerin altında yatan ve bu teşhisi etkileyen şeyler şunlardır: Bunlardan ilki gerek Analitik tarzda gerekse Kıta Avrupa'sı tarzında olsun yapılan din felsefeleri, dünyadaki tarihi dinleri ihmal etmiştir.(Özcan, 2017, s. 57) Araştırmaya konu olan toplumun çeşitliliğini indirgemek, eleştirel hermenötik bir derinliğe sahip olmaksızın tarihi dinleri okumaya çalışmak, kültürler ve toplumlar arası biçimsel anlamda yapılan karşılaştırmalardaki başarısızlık ve en önemlisi de araştırma konusunu çok dar bir perspektiften açıklayarak değerlendirmeye çalışmak.(Knepper, 2013, s. xii) Bütün bu söylenenlerden hareketle çağdaş din felsefesinin fenomenolojik olması yani tarihsel olarak yürürlükte olan bütün dinleri bir vakıa olarak kabul etmesi ve çıkarım ve akıl yürütmelerini buna göre yapması gerekir.

Genel itibarıyla günümüzün din felsefesi tarihsel olarak temellenmiş yani fenomenolojik ve dini çeşitliliğin olumsuzluğuna riayet eden bir karaktere sahip olmalıdır. Böyle bir din felsefesi, hem araştırma konularında hem de araştırma nesnesi açısından çeşitliliğe sahip olmalıdır. Ve yine böyle bir din felsefesi, verili dini aklın (religious reason-giving) yoğun ve eleştirel bir duyarlılıkla tanımlanmasını gerektirir. Bu husus, verili dinin dini akıl yürütme biçimlerinin gerektiği gibi kavranması için zorunludur. Ayrıca bu tür bir din felsefesinin verili dini aklın metodolojik ve kategorik farkındalıklar merkezli karşılaştırılmasını da gerektirir. Bu ise verili dinin, çok sayıda diğer dinler kaynaklı çoğulcu kriterlerle açıklanması ve değerlendirilmesi sayesinde mümkündür. Böyle bir gayretin tarihsel, fenomenolojik ve olgusal bir yöne ağırlıklı olarak sahip olduğu görülecektir. Dolayısıyla böyle bir gayretle tek bir din felsefesinden değil de incelenen dini fenomene bağlı birden çok din felsefelerinden bahsedilmesi daha uygundur.(Özcan, 2017, s. 68) Din felsefesi alanındaki bu söylenenlerden hareket eden bir din felsefesi yapma gayretinin avantajı, tarih dışı olarak algılanıp yaşayan dinleri ıskalayan bir teizm perspektifinin reddi olacaktır.

Akademik olarak din bilimlerine ya da dini araştırmalara katkı sunacak bir din felsefesinin ilk ve en önemli özelliği, araştırma konusunun dini alandaki çeşitliliklerine dikkat etmesidir. Din felsefesi, belirli bir dinin dinsel formunu ya da belirli bir dinin dinsel akıl yürütme biçimini kendine çıkış

noktası olarak alamaz. Onun bu konudaki hareket noktası, bütün dini biçimler olmalıdır. Analitik felsefe aşkın bir tarih dışı teizmden ve bu teizmin rasyonelliğinden hareket eder. Bu yanlıştır. Böyle bir yaklaşım, ön yargıyı beraberinde getiren bir yaklaşımdır. (Tokat, 2021, s. 49) Aynı zamanda dini fenomeni teizmle sınırladığımız an teist olmayan dinleri dışarıda bırakmış oluruz. Bu ise araştırmanın tarihsel, fenomenolojik, kapsayıcı yapısını bozup teorik bir kurgunun baskısına yol açmaktadır. Aynı zamanda burada teizmin rasyonalitesi ile teist bir dinin rasyonalitesi arasındaki sınırlar ihmal edilmektedir. (Knepper, 2013, s. 27) Bu negatif durumun en büyük örneğini, çağdaş din felsefesi gayretlerinin büyük bir çoğunluğunun Hristiyanlık dinine bağlı bir teist anlayıştan hareket etmesindeki yanlışlıkta görebiliriz.

Dini alanda dini fenomenin gerektiği gibi ele alınmasına katkı sunmak iddiasında olan bir din felsefesinin eleştirel bir yöne sahip olması gerekir. Bu din felsefesinin, tanımını yapıp karşılaştırmalı olarak ele alma iddiasında olduğu dinin dini akıl yürütmelerini ve bu akıl yürütme biçimlerini eleştirel olarak değerlendirmesi gerekir. Fakat bu değerlendirme isteği, dini olanı rahatsız eden bir tutum şekli olarak anlaşılabilir. Fakat değerlendirme; tanımlama ve karşılaştırma pahasına yapılmamalıdır. Burada değerlendirme; mantıki açıdan ilksel bir tanımlama ve karşılaştırmayı gerektirir. Bu nedenle değerlendirme; tanımlama ve karşılaştırmının gerisindedir. Din felsefesinde değerlendirme; din felsefesi açısından bir çeşitlilik arz eder. Dini akıl yürütme örneklerinin ve biçimlerinin başarı ve başarısızlıklarını, uygun kullanımları ile suistimallerini, erdemlerini ve kusurlarını, önem ve önemsizlikleri hakkındaki bir tahmin yürütmeyi amaçlar. Ve yine din felsefesi açısından yapılan değerlendirme, tekrardan değerlendirme yapılabilir olma özelliği gösteren düzeltilebilir tarzda gerçekleşen bir değerlendirmedir. Bu açıdan değerlendirmenin bu özelliği, din felsefesi disiplini açısından dini alanın akademik çalışmalarına katkıda bulunacak şeyleri içermesi açısından din felsefesinin ayrılmaz bir bileşeni olarak görülür. (Knepper, 2013, s. 19)

Din felsefesine, akademik din bilimlerine katkısı açısından baktığımızda acaba ne görürüz? Şuranın altı çizilmelidir: Din felsefesi, din bilimlerinin konularının alanına giren hususlarda felsefe yapar. Din bilimleri, minimal olarak hedeflerini şöyle belirler: Dini fenomenlerin incelikli bir yorum bilgisini ve bilinçli bir ideolojik-düşünsel tanımını vermek. Ve bu iki

açıdan dini fenomenleri akademik olarak incelemek. Dolayısıyla din felsefesi de dini fenomenler hakkında felsefe yapma iddiasında ise dini fenomen hakkında yapılan din bilimlerinin bu açıklamalarına dikkat etmek zorundadır. Din felsefesi yerleştirilmiş karmaşıklığı ve kültürel çeşitliliği içinde dünya dinleri hakkında felsefe yapmak istiyorsa bu tür çabalarla meşgul olan akademik araştırma alanlarına dikkat etmelidir. Sadece dikkat etmek de yetmez. İncelenmekte olan dini fenomenler hakkındaki genel bilgimizi arttırmak ve buna katkıda bulunmak zorundadır. Günümüzde böyle bir din felsefesinin yaratıcı gelişimine ve kurumsal desteğine ihtiyaç vardır. (Knepper, 2013, s. 22)

Sonuç

Yukarıda bahsedilen durumların tamamından hareketle çağdaş din felsefesinin görevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Bu görevlerden ilki mevcut dini gelenekler içinde ileri sürülen otorite ve kesinlik iddialarını eleştirel bir şekilde incelemektir. Bir diğeri keyfi veya boş-hurafevari düşünce ve uygulamaları düzeltmek için dini düşünce ve uygulamaları yöneten ilkeleri, nedenleri ve idealleri dile getirmektir. Dini gelenekler içindeki tahakküm ve baskı yapılarını teşhis etmek ve insanları bu tür güçlerin etkilerinden kurtarmak da çağdaş din felsefesinin görevleri arasındadır. Dini gruplar içindeki aldanma, ikiyüzlülük, özellikle söylem ile uygulamayı karşılaştırmak, bunların teşhis edilmesi de bu görevler arasında yer alır. Bu açıdan aldanma ve kandırma konularında bizzat aklın, kendi içindeki yanılsamaları ve bunların tutku ve çıkarlarla olan bağlarını araştırmak da din felsefesinin görevidir. Öz bilince doğru bir biçimde yönelen, gelişimi doğrultusunda dinin kendi kendisini düzeltmesini yasallaştırmak, dini uygulamaların öznel ilişkilerini açıklamak da din felsefesinin görevlerindendir. Koşulsuz olanı pratik alana yerleştirmek belki de apofatik formülasyonlardan yararlanmak, dini alanı, aklın pratik alanına bir yaşam tarzı olarak dâhil etmek de din felsefesinin yerine getirmesi gereken mühim görevler arasında yer alır. Sonuç olarak din felsefesi mevcut yaşayan dini geleneklerin, inançların ve bu gelenek ve inançların uygulamaları hakkında eleştirel bir söylem olarak kalmalıdır. (Knepper, 2013, ss. 70-71-72) Yani kendini kurumsal bir dinin yerine koyma hülyasını taşımamalıdır.

Kaynaklar

- Crockett, C. (2018). Derrida, Lacan, and Object-Oriented Ontology: Philosophy of Religion at the End of the World. İçinde *Derrida after the End of Writing: Political Theology and New Materialism* (ss. 74-92). Fordham University Press.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2020). *Felsefe Nedir?* (T. Ilgaz, Çev.; 13. bs). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin Sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.; 8. bs). Ayrıntı Yayınları.
- Glock, H.-J. (2008). *What is Analytic Philosophy?* Cambridge University Press.
- Griffin, D. R. (1989). *God and Religion in the Postmodern World: Essays in Postmodern Theology*. State University of New York Press.
- Gschwandtnr, C. M. (2013). *Postmodern Apologetics?: Arguments for God in Contemporary Philosophy* (1. bs). Fordham University Press.
- Güngör, F. Ş. (2019). Felsefenin Sonu Mu Yeni Bir Adımı Mı? Badiou'nun Heidegger Eleştirisine Dair Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 14(2), 413-430. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14842>
- John D., C. (2006). *Philosophy and Theology* (1. bs). Abingdon Press.
- Knepper, T. D. (2013). *The Ends of Philosophy of Religion: Terminus and Telos*. Palgrave Macmillan Publishers Limited.
- Nietzsche, F. (2006). *Ecce Homo: Kişi Nasıl Kendisi Olur* (C. Alkor, Çev.; 2. Basım). İthaki Yayınları.
- Özcan, Z. (2017). Din Felsefesinin Felsefesi. İçinde R. Alpyağıl (Ed.), *Gelen-eksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar-1* (ss. 51-89). İz Yayıncılık.
- Plant, B. (2013). Wittgenstein, Religious "Passion" and Fundamentalism. *The Journal of Religious Ethics*, 41(2), 280-309.
- Tokat, L. (2021). Fenomenolojik Din Felsefesi Nedir? *Din ve Felsefe Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 33-58.
- Trakakis, N. (2008). *The End of Philosophy of Religion*. Continuum International Publishing Group.
- Tüzer, A. (2016). Postmodernizm ve Tanrı'nın Ölümü: Öznenin Arkeolojisi Üzerine Bir Deneme. *Milel ve Nihal*, 12(2), 73-124.

Williams, J. R. (2005). *Heidegger'in Din Felsefesi* (M. Türkeri, Çev.; 1. bs). İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Öz: Bu çalışma, çağdaş din felsefesini, felsefedeki çağdaş eğilimlerin metafizolojik açıdan değerlendirilmesi yoluyla ele almaya çalışır. Bunu yaparken temel olarak şu iki sorudan hareket edilir: Acaba felsefe, özü itibarıyla sadece salt rasyonel bir tutum olarak mı değerlendirilmelidir? Yoksa felsefe, varoluşsal bir yöne sahip olarak varlığı bir algılayış biçimi, ona bir anlam verme şekli midir? Genel olarak felsefe yapma tarzımızın nasıllığını da belirleyen bu soruların cevabı aranırken bu çalışma boyunca günümüz felsefesinin iki büyük felsefi geleneği olan Kıta Avrupa'sı felsefesi ve Analitik felsefe geleneği arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve özgünlüklerden hareket edilmeye çalışılacaktır. Kıta Avrupa'sı felsefesi ve Analitik felsefe geleneği arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve özgünlükler; konu, yöntem ve yaklaşım tarzları olarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken çeşitli felsefe yapma tanımlarından ve felsefeye yüklenen farklı anlamlardan hareket edilecek, bu iki geleneğin birbirinden farkı ortaya konularak felsefi gayretin temel özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Elde edilen neticelerden yola çıkılarak çağdaş din felsefesi yapma tarzları; bu iki büyük gelenek açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır. Sonuç itibarıyla de çağdaş din felsefesindeki eksiklik ya da yetersizliklerden hareketle çağdaş din felsefesinin nasıl olması gerektiği konusu ile ilgili elde edilen neticeler göz önünde bulundurularak tespit ve tavsiyelerde bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Philosophy, philosophy of religion, continental philosophy, analytic philosophy, metaphilosophy.

